

Kulturhistorisk bedömning

Alla kyrkor har generella värden

Alla kyrkor har generella värden och som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Fågelfors kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften "Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor", utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Bakgrund

I mitten av 1700-talet anlades ett järnbruk i Fågelfors, vilket medförde en inflyttning till orten och ett uppsving för näringslivet. I slutet av 1800-talet gjorde de större järnbrukens stordriftsfördelar det svårt för de mindre bruken att konkurrera. Detta påverkade även bruket i Fågelfors och i början av 1880-talet lades produktionen om till byggnadssnickeri och grunden till en ny livskraftig industri hade lagts, monteringsfärdiga hus. Denna utveckling har gjort att Fågelfors består av ett äldre brukssamhälle, vilket strax efter omläggningen till träindustri fick en kyrka och med denna så småningom också ett kyrksamhälle.

Brukets tillkomst är grunden till att Fågelfors bildat egen församling och genom detta också grunden till att kyrkan uppförs. Under 1700-talet tillhörde Fågelfors Högsby församling och när bruket kom i mitten av århundradet, medförde det en inflyttning till orten och med det en, under 1800-talet, ökade folkmängd. Denna ökning av folkmängden är generell för riket men då Fågelfors även har hjälp av industrialiseringen av orten kan man anta att ökningen här blev ytterligare påtaglig. Att det i början av 1860-talet framförs önskemål om att bilda egen församling springer troligtvis ur kombinationen av en ökande folkmängd, att Högsby är en till ytan stor församling vilket gör att många församlingsbor har lång väg till kyrkan och, inte minst, att den livskraftiga industrin gör det ekonomiskt möjligt. Denna önskan leder fram till att Fågelfors församling 1885, samma år som kyrkan invigs, avsöndras från Högsby församling. Genom att den egna församlingen framförallt möjliggjorts av brukets tillkomst har kyrkan ett symbolvärde som manifestation av bygden som en enhet. Ett symbolvärde som även innefattar bruket som samlande och drivande faktor. 1889 blev Fågelfors egen kommun och även här spelade bruket en central roll då det framförallt var dess ägare J.M. Ekströmer som gjorde skrivelser och drev frågan.

Den ovan skisserade utvecklingen gör att kyrkan som sådan inte, vilket ofta är fallet med kyrkobyggnader, har givit fysisk gestalt av kontinuitet och tradition tillbaka till medeltiden utan snarare ensymbol för industrialismens intåg på den svenska landsbygden. Den förändring som sker i Fågelfors tar sin början med järnbruket. Men kyrkan representerar inte bara förändringen som skedde i Fågelfors utan är samtidigt en del av den förändring som sker i Sverige då ett stort antal bruksorter växer upp i landet i vilka det så gott som regelmässigt

uppförs en kyrka. Genom detta är kyrkan en del av en utveckling som sker i landet och har därigenom även ett samhällshistoriskt värde.

Kyrkomiljön

Fågelfors socken gränsar i norr till Mörlunda socken, i öster till Högsby socken och i väster till Fagerhults socken. Kyrkan ligger på en liten höjd med koret mot Lilla Klobesjön och den, samtidigt med kyrkan, anlagda kyrkogården på alla sidor. De kringbyggnader som ofta hör till kyrkobyggnader i form av kyrkstallar, sockenstuga, sockenmagasin etc. återfinns här inte i kyrkas omedelbara närhet även om dessa byggnader sannolikt ingått i den kyrkby som växte upp vid kyrkan efter dess uppförande. Idag ligger kyrkan, med undantag för bårhuset i norr, påfallande solitär.

I den struktur som många bruksorter byggdes efter låg bruksherrgården och kyrkan som pendanger i var ände av bruksgatan vilken var samhällets nav. Denna strikta lösning återfinns inte i Fågelfors vilket troligtvis beror på att bruk och kyrka anlagts med drygt hundra års förskjutning. I Fågelfors ligger kyrkan i slutet av Nygatan i ena delen av byn och bruket i borte änden av Bruksgatan, dessa två gator möts i ett v och den, för en bruksort, något oordnade bebyggelsen ordnar sig i huvudsak längs dessa två gator.

Kyrkan

Fågelfors kyrka uppfördes av byggmästare Karl Petersson från Mönsterås efter ritningar av F.G.A. Dahl upprättade 1882 och invigningen skedde i oktober 1885. Kyrkan är en stenkyrka med torn och smalare tresidigt kor, utförd i en medeltida historiserande blandstil till vilken framförallt romaniken fått låna sitt uttryck.

Vid tiden för uppförandet av kyrkan var H. Zettervall överintendent vid Överintendentämbetet vilket var den myndighet som mellan 1810 och 1918 (då det omvandlades till byggnadsstyrelsen) ansvarade för det offentliga byggnadsväsendet i Sverige och granskade och godkände alla ritningar till Svenska kyrkans kyrkobyggnader. Zettervall kan ses som nygotikens främste företrädare i Sverige, ett faktum som har satt sin prägel på många kyrkor byggda vid tiden. År 1887 ger Zettervall ut skriften *Allmänna anvisningar rörande kyrkobyggnader* i vilken han ställer upp riktlinjer för och utvecklar sin syn på kyrkobyggandet. Hans grundinställning var att en kyrka skulle *från grunden till alla dess minsta delar ega karakteren af ett Guds hus, den måste vara liturgisk från början till slut och icke blott erbjuda det nödiga rummet för de särskilda gudstjensthandlingarna utan äfven i sig innesluta uttrycken för den samma*. I detta vänder han sig bl.a. mot de enkla klassicistiska tegnerladorna och andra kyrkor där arkitekturen formats efter en mer väckelseinriktad liturgi. Enligt Zettervall skall en kyrka visa sin funktion både genom sin form och sitt läge och för detta, menar han, är gotiken den lämpligaste stilriktningen. Han menar bland annat att kyrkan skall ha ett dominerande läge, att altaret skall vara upphöjt och ligga i absiden, att även koret skall vara upphöjt och innehålla en avskild plats för prästen och att fönstren skall gärna ha glasmålningar och placeras högt så att de bara fungerar som ljusinsläpp.

Flera av Zettervalls idéer om kyrkobyggandet återfinns i Fågelfors kyrka. Åt norr och öster sluttar marken från kyrkan vilket ger den en något upphöjd placering i en förhållandevis flack omgivning. Denna kyrkans "dominerande placering" understryks av att kyrkan i öster gränsar mot Lilla Klobesjön. Fönstren i kyrkan är högt placerade och i öster finns en absid. Ursprungligen var sakristian placerad i absiden och ett högt skrank löpte i nedre delen av tribunbågen

och skiljde den från koret, en lösning som Zettervall inte förordade utan såg som en nödlösning men som även återfinns i grannförsamlingen Fagerhults kyrka vilken stod klar 1894. Förutom just lösningen med sakristia i absiden är Fågelforskyrkas likhet med den 1884-85 renoverade kyrkan i Högsby påfallande. Detta särskilt då det gäller exteriören där man, istället för den av Zettervall förordade nygotiken, valt att använda sig av en arkitektonisk utformning som har romaniken som förebild. Det är möjligt att detta hänger samman med att ritningarna till kyrkan gjordes 1882 vilket var det år Zettervall tillträdde överintendentposten och att han därmed inte hunnit sätta så stark prägel på ämbetsverket än. Utformningen har sannolikt även påverkats av C.G. Brunius som i flera år var sin tids starkaste röst i fråga om kyrklig arkitektur. Brunius var även han en stark förespråkare av det sena 1800-talets historiserande medeltidsstilar men han menade att det var omgivningarna som borde avgöra om det var den tyngre rundbågiga eller den lättare spetsbågiga stilen som skulle användas, d.v.s. gotiken eller romaniken. Ett ännu mer direkt inflytande över utformningen har naturligtvis kyrkans arkitekt Gustav Dahl haft. Dahl hade tidigare gjort ett förslag till omändring av Högsby kyrka, ett förslag där kyrkan är utformad som en romansk basilika med brett västtorn, högt mittskepp med lägre sidoskepp och romanska rundbågsfönster. Detta gör att det ligger nära till hands att anta att det just är Dahls formspråk som fått slå igenom i utformningen av Fågelfors kyrka, även om det är tydligt att Dahl är barn av sin tid.

De romanska dragen är de som dominerar kyrkans exteriör och de manifesterar sig framförallt i den förhållandevis massiva muren med rundbågiga fönsteröppningar. Även fönstrens indelning, rundbågefriserna i nord- och sydportalernas gavelrösten och rundbågen över de båda portarnas överljus, det något satta och additivt uppbyggda tornet med torntak och spira kan hänföras till den romanska arkitekturströmningen. Tornets gavelmotiv som bryter igenom takets bas kan hänföras till både den gotiska och den romanska stilströmningen men utförandet här för snarast tankarna till romaniken.

I interiören har nyromaniken fått sällskap av nygotiken vilken framförallt har givit sitt bidrag i form av den öppna bänkinredningens höga gavelpartier och ett par nummertavlor som givits en gotiserande utformning. I övrigt är det romaniken som varit stilbildande även i interiören. Den romanska traditionens rika bildkost är dock inte representerad utan det som tagits upp är en del av stilriktningens arkitektoniska former framförallt representerade av rundbågen. Som uttryck för nyromaniken kan räknas långväggarnas fris som följer fönsteröppningarnas rundning och mellan dessa löper horisontellt i den övre delen av vägglivet. Tredingstaket med fyllningar (ursprungligen av pärlspont) har ett tidstypisk utförande och de under taklisten neddragna indelningen i form av konsolliknande element är ett i romaniken ofta förekommande arkitekturelement. I de medeltida romanska byggnaderna är detta element ofta accentuerat medan det i Fågelfors kyrka snarare är en antydning. 1800-talets historiserande nystilar kan vara väldigt dramatiska där de är helt genomförda. I landsortskyrkor som Fågelfors är det dock vanligare att stilen är mer lågmäld och återhållsam.

Inventarier

Inventarier lämpar sig särskilt för användning och exponering av olika stilelement. Detta för med sig att interiörerna ofta blir betydligt livfullare i sitt uttryck av den valda stilriktningen än exteriören. I Fågelfors kyrka är det framförallt trepasset, ett stilelement hämtat främst från gotiken, som är ett genomgående motiv. Detta motiv återupprepas från fönstrens indelning och genom hela inredningen som läktarbröstning, bänkgavlar, altartavlans omfattning och nummertavlorna. Predikstolen har främst lånat stilelement från romaniken. Dessa stilelement

presenteras i en nyromansk utförande vilket manifesteras i den åttkantiga korgens speglar vilka har två kopplade rundbågar i mitten uppburna av en kolonn med mittelband och tärningskapitäl. Ett liknande motiv går igen i trappträcket. Också pelaren som bär upp korgen är nyromansk medan ljudtaket, som tillkommit i senare tid, har ett klassicistiskt uttryck. Altartavlan har en nyromansk omramning som nytillverkades vid renoveringen på 1960-talet som replik på den ursprungliga som förkommit. Även altarringen nytillverkades med den ursprungliga som förlaga och har samma typ av kolonner som predikstolen men öppningarna avslutas uppåt av en spetsig triangel. Läktarbarriären i sin tur har givits ett galleriliknande motiv med en tidstypisk utformning. Också orgelfasaden har ett nyromanskt uttryck med sin additiva uppbyggnad, de rundbågiga öppningarna och den något kraftiga utformningen. Uppåta avslutas orgelfasaden delvis av fria pipor vilket är en något ovanlig lösning och ger den en lite lekfull prägel. Dopfunten är en kraftig men diskret pjäs i granit skänkt till kyrkan 1964.

Förutom de fasta inventarierna är kyrkorummet påfallande fritt från utsmyckning. Detta har delvis sin förklaring i att Fågelfors är en ung församling och att kyrkan byggdes först efter det att bruket med begravningsvapen upphört.

Större förändringar

1939 restaurerades Kyrkan efter ritningar av arkitekt Arre Essén i Västervik. Esséns renovering innefattade igenmurning av tribunbågen liksom av fönstret vid predikstolen; ny, klassicerande inramning av altartavlan, byte av nummertavlorna mot enklare, inklädnings av altarringen med masonit, ommålning av kyrkorum och inredning i ljusa kulörer. Troligen var det i samband med denna som predikstolens korg täcktes med släta fyllningar med målade motiv.

Flera av dessa åtgärder återställdes vid nästkommande renovering vilken genomfördes 1963-64 under ledning av byggmästare Ståhl, Rockneby efter ritningar av arkitekt Gösta Gerdsjö, Kalmar. Vid denna renovering återställdes tribunbåge, altarrundel och predikstol och de ursprungliga nummertavlorna renoveras och placeras åter i kyrkorummet. Då den ursprungliga inramningen av altartavlan inte längre fanns bevarad tillverkades en ny i stil med den ursprungliga, ny läktartrappa byggdes och de bakersta bänkarna togs bort. Förutom detta gjordes en tillbyggnad mot kyrkans norra långsida i vilken sakristia, pannrum och samlingsrum inrymdes. Denna sistnämnda förändring påverkade även det befintliga kyrkorummet då absiden där sakristian tidigare lågfrilades och altarring och altarpopsats gjordes fristående. Även i den bakre delen av kyrkan gjordes förändringar genom att läktaren underbyggdes och i de nya utrymmena infogades kapprum, toalett och förrådsutrymme. Samtidigt höjdes bjälklaget i vapenhuset så att fönstret ovan västportalen helt hamnade i vapenhuset och läktartrapporna togs bort. Vapenhusets läktartrappor ersattes av en trappa från långhuset via läktaren till tornet. Denna renovering är den som idag är mest påtaglig.

1996 var det dags för nästa större renovering då läktarunderbyggnaden byggdes om så att man fick större uppehållsrum, förråds och städutrymme samt lättillgänglig toalett. Vid denna renovering genomfördes även en ommålning av interiören då tak väggar, bänkinredning, fönstersmygar, pelare, balkar, fönster och dörrar målades om. Den tidigare färgsättningen togs som utgångspunkt vid sammansättningen av det nya färgprogrammet.

Sammanfattningsvis kan sägas att den första renoveringen var en förhållandevis genomgripande omgestaltning av kyrkorummet mot en mer klassicistisk utformning. De förändringar som gjordes kom dock att i princip utplånas till förmån för en återgång till kyrkans ursprung-

liga utformning vid nästa renovering till vilken ritningarna gjordes av Gösta Gerdsjö. Men denna renovering nöjde sig inte med att återställa kyrkan utan gjorde även ett par egna tillägg i form av en utbyggnad i norr (vilket även kom att påverka korets utformning), en ombyggnad av vapenhuset och en underbyggnad av läktaren. Det är framförallt dessa förändringar som möter oss i dagens kyrka. Den renovering som kom att följa därefter modifierade den redan gjorda läktarunderbyggnaden och innefattade interiör ommålning där de befintliga kulörerna togs som utgångspunkt vid färgsättningen. Detta gör att den kyrka som möter oss idag i huvudsak har sin ursprungliga utformning och att de tillägg och förändringar som gjorts i princip härstammar från restaureringen 1963-64 och är ritade av arkitekt Gerdsjö.

Sammanfattning

Kyrkans tillkomst har sin grund i att det var långt till Högsby kyrka och att järnbruket hade lagt en befolkningsmässig och ekonomisk grund till bildandet av en egen församling. Genom brukets centrala roll i tillkomsten av kyrkan speglar denna en större strukturell förändring i Sverige vilket ger kyrkan ett samhällshistoriskt värde.

Den ursprungliga utformningen av kyrkan bär spår av både påbud från överintendentämbetet och, den för tiden vanliga, blandningen av historiserande medeltidsstilar vilket ger kyrkan ett arkitekturhistoriskt värde.

Exteriört dominerar nyromaniken medan interiören både representerar nygotik och nyromanik, allt med ett mycket lågmäلت uttryck.

De lösa inventarierna i kyrkan är mycket få.

Kyrkan har genomgått ett par stora förändringar i form av utbyggnad i norr, läktarunderbyggnad, omdanat kor och vapenhus. Förändringarna i kyrkorummet är samtliga signerade Gösta Gerdsjö och tillkomna vid renoveringen år 1964. Trots detta bevarar långhuset en stor del av sin ursprungliga inredning och utformning medan vapenhusets gestaltning fullständigt har omdanats. Exteriört är det den i norr tillbyggda sakristian och markplaneringen framför den västra entrén som förändrat kyrkans ursprungliga utformning.